

Fula plåtskul eller goda klimatskydd *-industrins byggnader som arkitektur och icke-arkitektur*

I förordet till en bok med titeln *Byggnader och betydelser* (2000) skriver redaktörerna Britt-Inger Johansson och Christian Lovén att "nästan inga byggnader har utformats utan att uppdragsgivaren eller arkitekten har velat göra en markering". Det kan tyckas spegla en i grund och botten generös arkitektursyn men det är inte utan att man blir lite nyfiken på vilka byggnader som skymtar bakom det exkluderande "nästan". För många ligger förmodligen industrins byggnader ganska nära till hands som exempel. Men då måste man göra en reservation för de i synnerhet här i Värmland så omhuldade äldre bruksmiljöerna, såväl järn-, glas- som trärelaterade. De åtnjuter i många fall också ett lagmässigt skydd som forn- och byggnadsminnesförklarade. En ytterligare reservation behövs kanske göras för några av de senaste årens industribyggnader som exempelvis Stora Enso's byggnad för KM 8 på Skoghall och tillbyggnaden av Metso Paper på Lamberget i Karlstad vilka varslar om en huruvida lyckad eller inte, så i alla fall tydlig arkitektonisk ambition.



Stora Enso, byggnad för KM 8, Skoghall



Metso paper, Lamberget, Karlstad

Den arkitekturintresserade vill förmodligen också undanta sådana industribyggnader där någon namnkunnig arkitekt varit inblandad som i fallet med det nyligen rivna Västra bruket på Skoghall vars fasader ritades av Sigurd Lewerentz eller, om vi även tittar utanför Värmland, Ralph Erskines kartongfabrik i Fors.

Några reservationer görs dock mycket sällan för de byggnader som man finner på 1960- och framförallt 1970-talets anonyma och ofta intill förväxling likadana industriområden. Dessa byggnader av vilken den långsträckt, avskalade, plåtklädda och enkelt geometriskt formade varianten är den absolut vanligaste kan tyckas som en funktionalistisk eller modernistisk slutpunkt, en byggnad som mer eller mindre reflexmässigt svarar mot den i varje fall förekommande verksamhetens behov utan några som helst arkitektoniskt uttrycksmässiga anspråk. Den tiger i stort sett stilla. Men helt tyst är den faktiskt inte och språket som talas är en mycket mödosamt förvrängd variant av den debatt som med inlevelse fördes ett drygt halvt sekel tidigare och som då rörde funktionalismens eller den modernistiska arkitekturens intåg på arenan. Fabriken och

industribyggnaden kom, visserligen främst på ett metaforiskt plan, att spela en avgörande roll som inspirationskälla, såväl i Sverige som internationellt. För svensk del kan vi se det gestaltat i den polemiska skriften *acceptera* (1931), ett i det närmaste svenskt funktionalistiskt manifest, och kanske i ännu större utsträckning i Gustav Näsströms *Svensk funktionalism* (1930) som översvämmar läsaren med bilder av såväl samtida som äldre industribyggnader och "nyttoarkitektur". Och visst finner vi i 1970-talets lådformade och plåtklädda industribyggnader drag och egenskaper som explicit och implicit framfördes exempelvis av författarna till *acceptera*: Allt från det uppenbart synliga som dekoravsaknaden, horisontell betoning genom fönsterband och geometriska grundformer, vidare över den rationella byggnadsproduktionen, till de mer undflyende begreppen typbildning, standardisering och typisering. Av författarna till *acceptera* har typisering och standardisering i synnerhet kommit att nämnas i samband med konsthistorikern och den svenska slöjdföreningens direktör Gregor Paulsson, men bland annat dåvarande chefen för KF:s arkitektkontor Eskil Sundahl brukar också nämnas. Och visst är det en slags typ vi har att göra med om vi tittar närmare på exempelvis Jocell AB:s produktionshall på Västra industriområdet i Kil. Uppförd 1974 uppvisar byggnaden i stort sett alla de karakteristiska som utmärker typen, och som i en vidare bemärkelse i termer av tecken eller språk förmedlar, "byggnad för industriell produktion". Redan i byggnadens rumsliga placering kan man iakttä en av de för funktionalismen eller modernismen bärande idéerna i form av funktionsseparering, helt enkelt att verksamheter eller funktioner i såväl stadsplanen – i form av exempelvis boende, handel och produktion – som i den enskilda byggnaden hålls isär.



Jocell AB: s produktionshall, v:a industriområdet, Kil.



Örsholmen, Karlstad.

Begreppet formförenkling, som var en ytterligare grundidé, kan man som hastigast notera i huvudbyggandens rektangulära planform, vilken visserligen omhuldades av den profunktionalistiska och amerikanskinspirerade rationaliseringsrörelsen redan under 1910-talet. Vidare har vi ett på den ena långfasaden långt horisontellt löpande fönsterband i underkant på en slags mycket hög taklist i kontrasterande kulör, samt ett språnglöst sadeltak med så flack vinkel att det från flera betraktelsehåll framstår som helt platt. Materialet utgörs av korrugerad plåt på stålpelarstomme.

I *acceptera* slogs det fast att "byggnaden bör inte så mycket uttrycka arkitekten som innehållet", något som i boken tydligt åskådliggjordes genom att avbildade byggnader, tvärtemot det nu som då brukliga, inte åtföljdes av upphovsmannens, det vill säga arkitektens, namn. Det faktum att de flesta

omedelbart och utan större problem kan identifiera denna byggnadstyp, det vill säga plåthallbyggnaden, som just en "byggnad för industriell produktion", tillsammans med det faktum att inte en arkitekt utan namnlösa ingenjörer i de allra flesta fall har stått för utformning, kan i förstone tyckas överensstämma med den appell som uttrycks i acceptera.

Men någonting haltar betänkligt i hela denna framställning. Det framstår som mycket paradoxalt att de byggnader för industrin som sågs som förebildliga för byggandet i allmänhet och som fick tjäna som inspirationskällor närmast verkar antitetiska i förhållande till den typiserade plåthallen. Att "... inte uttrycka arkitekten..." syftade knappast till att helt avlägsna arkitekten vilket i stort sett blev resultatet i det vi kan kalla den högmodernistiska eran under 1960- och 70-talet. Det var snarare ett led i ett visserligen i allra högsta grad utopiskt, men samtidigt både ett allmänt och arkitektoniskt egaliseringsprojekt. För arkitekturens vidkommande skulle byggnadernas hierarkiska värdeskala utjämnas och således måste fabriken eller industribygganden uppvärderas som projekteringsuppgift. En sådan modernistisk/funktionalistisk tankekedja resulterar i en ökad grad av arkitektmedverkan och inte tvärtom (många skulle kanske framhålla att egaliseringsprojektet i stor utsträckning faktiskt också lyckades men då istället på ett negativt konstituerat sätt genom att alla byggnadsuppgifter konsekvent nedvärderades). Den tidigare nämnde Paulssons begrepp typbildning och standardisering visar sig vid en närmare betraktelse inte heller överensstämma särskilt väl med den extrema likformighet som sätter sin prägel på såväl den värmländska som den svenska industrimiljön. Han menade, trots att det engelska språkets motsvarighet till funktionalism ofta uttyds som international style, snarare att vissa grundformer tillsammans med vissa i större eller mindre utsträckning prefabricerade och standardiserade delar kunde användas för att exempelvis bygga inom ramen för och med hänsyn till lokala förhållanden. Detta är ett drag som lustigt nog i transformerad form dyker upp i den arkitektur som har kallats critical regionalism, vilken var en av motrörelserna till just 1960- och 70-talets högmodernism. I skenet av den byggda miljön på 1970-talets industriområde måste det dock betraktas som i grunden djupt ironiskt att Paulsson 1919 stod som författare till svenska slöjdföreningens "första propagandapublikation" med titeln Vackrare vardagsvara.

Konsthistorikern Hans-Peter Schwarz har mycket träffande beskrivit högmodernismen som "Bauwirtschaftsfunktionalismus" eller ungefär byggföretagsfunktionalism, vilket skulle kunna beteckna en arkitektur eller ett byggande där den för den tidiga funktionalistiska rörelsen så viktiga sociala dimensionen helt har förpassats ur bilden och där funktionalismen och dess reducerade och förenklade formspråk endast har tagits som intäkt för att göra sig av med kostnadskrävande krims-krams och esteticism. När Gunnar Gunnarson, som betecknande nog inte var arkitekt eller arkitekturhistoriker utan revisor vid försvarets civilförvaltning, knappt två decennier efter utgivningen av acceptera formulerade sig i artikeln "Funderingar över funktionalismen" hade den visserligen polemiska men inte desto mindre lekfulla och optimistiska tonen i acceptera övergått i något betydligt bryskare och nästan oroväckande:

Som bekant tog sig det estetiska raseriet [under 1800-talet] rent groteska former. Med få undantag löpte arkitekterna amok efter de historiska stilarna [...]. Arkitekterna, som utbildades vid Akademien för de fria konsterna, voro framförallt konstnärer, psykiskt belastade av gångna tiders lysande byggnadskultur.

Man kan anta att Gunnarson, vars bidrag till arkitekturdebatten i och för sig knappast har varit av någon central betydelse, glädde sig åt den utveckling som komma skulle, och då i synnerhet åt hur industribyggandet kom att arta sig, emedan byggandet i stor utsträckning kunde ske utan risk för inblandning av en psykiskt belastad "konstnärs-arkitekt", och ofta utan arkitekt överhuvudtaget.

Det tycks som om det resultat vi idag står inför – industribyggnaderna från perioden 1961–75 utgör fortfarande den stora delen av beståndet – speglar en mycket intressant, och en verkligt icke-funktionalistisk, motsättning mellan å ena sidan verksamheten som bedrivs och å andra sidan byggnaden som den bedrivs i. I viss utsträckning verkar utformningen helt enkelt ha präglats av att den industriella verksamheten komprometteras av en omsorgsfull arkitektur. Byggnaden blir ett klimatskydd, ett hölje som omsluter det betydelsefulla som egentligen görs, detta betydelsefulla från vilket följaktligen så få resurser som möjligt bör användas till det högst sekundära höljet.



Lersätters industriområdet, Kil.



Örsholmen, Karlstad

1924 skriver John Åkerlund i Byggmästaren en artikel rörande Samfundet för hembygdsvårds utställning av tekniska och industriella anläggningar: "Men det måste sägas, att uppbyggnad, proportionering, fasad-, takbehandling och avfärgning eller just allt det i viss mån ytliga, som dock är avgörande för det arkitektoniska intrycket, länge försummats. Och ännu försummas i rätt hög grad i fabriker och dylikt omsorgen om rummets inre gestaltning." Det anmärkningsvärda är inte giltigheten än idag och inte heller den ovana sammanställningen av industrins utformning och hembygdsvård. Det är istället det faktum att byggnaden som sådan överhuvudtaget tillerkänns en status av arkitektur, vilket möjliggör att vi överhuvudtaget kan tycka någonting om den, må det vara bra eller dåligt.